

PREMENY ŠLACHTICKEJ SPOLOČNOSTI

NOBILITACE A NOBILITAČNÍ POLITIKA V ČESKÝCH ZEMÍCH V OBDOBÍ VLÁDY KARLA VI. A MARIE TEREZIE*

JIŘÍ BRŇOVJÁK

Teritoriálně-právní rozsah platnosti českých nobilitačních privilegií

Nobilitace, tedy povýšení nešlechtice do šlechtického stavu, byla jednou ze základních cest společenského vzestupu ve stavovsky koncipované společnosti habsburské monarchie. Nobilitaci ve smyslu udělení šlechtického titulu a s ním souvisejících šlechtických prerogativů (zejm. erbu a přídomku) můžeme rovněž chápat širěji, jako postup ve vnitřní hierarchii dobové struktury šlechty. Vydávat nobilitační a erbovní privilegia pro fyzické i právnické osoby spadalo do pravomoci suverénního panovníka, jímž byl v oblasti českých zemí český král. Území českého státu tak přesně vymezuje právní dopad nobilitací, které Habsburkové vydávali od nástupu na český trůn roku 1526 až do poloviny 18. století z moci své české královské hodnosti. Jediným oprávněným vydavatelem nobilitačních listin pro český stát byla Česká dvorská kancelář, která od 20. let 17. století trvale sídlila ve Vídni. České nobilitace se svou právní působností zásadně odlišovaly od nobilitací, které byly uskutečňovány z rakouské arcivévodské nebo císařské moci (byť byly díky Habsburkům soustředěny v rukou jedné vládnoucí osoby) a které spadaly do gesce rakouské dvorské, resp. říšské kanceláře. Tyto nobilitace byly z hlediska integrity českého státu vnímány jako cizí, stejně jako nobilitace uherské či sedmihradské kanceláře. Jejich právní uznání na území českého státu vyžadovalo konfirmační listinu České dvorské kanceláře či vydání české nobilitační listiny.

* Tato studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky č. 13-28086S „Historický proces modernizace (na příkladu Rakouského Slezska)“. Ve shodě s autorovým badatelským zaměřením je zaměřena na nobilitace, které habsburští panovníci realizovali v rámci zemí Koruny české. Aby bylo možné lépe pochopit mnohé specifčnosti v udílení šlechtických titulů během vlády Marie Terezie, autor z komparativních důvodů považuje za nezbytné věnovat se rovněž první polovině 18. století, především období Karla VI.

Změny územního rozsahu českého státu v 17.–18. století.

Samostatné české šlechtické tituly a s nimi i české nobilitace zanikly v rámci prvních tereziánských správních reforem. Roku 1749 byly do značné míry autonomní celky českých korunních a rakouských dědičných zemí administrativně sloučeny v jeden celek všech dědičných zemí (*gesamte Erb-Königreiche, Fürstentümer und Landen*). Samostatné kanceláře, které u dvora reprezentovaly české i rakouské země, byly zrušeny a místo nich bylo zřízeno jednotné *Directorium in publicis et cameralibus* (na konci roku 1761 nahrazeno Českou a rakouskou dvorskou kanceláří). V návaznosti na tuto správní reformu Marie Terezie o tři léta později nařídila sjednotit právní platnost nobilitačních privilegií, a tím i udílených šlechtických titulů v české a rakouské části dědičných zemí. Od této chvíle byly šlechtické tituly udělovány jednotně z moci české královské a rakouské arcivévodské hodnosti, neboť oba panovnické tituly byly Habsburky nadále užívány k výkonu majestátních práv v dědičných zemích. V historiografii se stalo zvykem označovat nositele šlechtických titulů udílených po roce 1752 jako šlechtu dědičných zemí (*erbländischer Adel*). „Zdvojená“ nobilitační pravomoc, vycházející současně z české královské a rakouské arcivévodské hodnosti, byla odstraněna až po roce 1804, kdy byla ustavena rakouská císařská hodnost, jež byla univerzálně nadřazena všem habsburským vladařským titulům. Krátce poté byly šlechtické tituly dědičných zemí nahrazeny

Jiří Brňovják

Česká velká znaková pečeť, již si Marie Terezie nechala vyhotovit nejpozději roku 1741.

tituly Rakouského císařství, „*des österreichischen Kaiserreichs/Kaiserstaates*“ (odborná literatura proto hovoří o tzv. rakouské šlechtě – österreichischer Adel).⁹⁴

V souladu s výše popsaným pojetím suverenity českých zemí Habsburkové již od konce 17. století usilovně bránili české země před platností říšských nobilitací, které byly vydávány říšskými vikáři v době uprázdněného císařského trůnu, a rovněž nobilitací vydávaných císařskými palatiny. Marie Terezie stejně jako již její tři předchůdci na trůnu (Leopold I., Josef I. a Karel VI.) stavěla vikariátní a palatinské nobilitace naroveň nobilitacím cizích zeměpánů a k jejich uznání vyžadovala zpoplatněné vydání panovnické listiny, popř. kladla další administrativní překážky. Obdobně

⁹⁴ BRŇOVJÁK, Jiří. „Aus Böhmeischer Königlicher Macht und Vollkommenheit“: Wandlungen der Adelstitulatur in den böhmischen Standeserhöhungen und bei der Aufnahme in die Stände in der Zeit der Herrschaft der Habsburgerdynastie. In *Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*, 55, 2015, 1, s. 98-100.

postupoval i její syn Josef II. a jeho nástupci.⁹⁵ V Říši a rakouských zemích mohly palatinskými nobilitačními kompetencemi disponovat také vybrané instituce, zejména univerzity nebo její fakulty, přičemž udělení šlechtictví bylo vázáno na získání magisterské či doktorské hodnosti. Tato forma palatinátu se ale v českých zemích neujala. Jedinou, ovšem dosti specifickou výjimku představuje české privilegium Leopolda I. z roku 1680, podle něhož mohl být každý student, který absolvoval jezuitský Svatováclavský seminář na Starém Městě pražském a po následném studiu na Karlo-Ferdinandově univerzitě byl jako premiant promován magistrem filosofie, oceněn prostým šlechtickým stavem a užívat předem daný erb. Takto nobilitovaní studenti časem získali rovněž právo na jednotný přídomek *de Lauro*. Udělení „svatováclavských“ nobilitací bylo roku 1776 Marií Terezií odvoláno, po omezeném znovuoobnovení Josefem II. roku 1781 nakonec došlo roku 1785 k jeho definitivnímu zániku.⁹⁶

Proměna šlechtické titulatury a přijímání mezi stavy po porážce stavovského povstání

V období před stavovským povstáním z let 1618 – 1620 byla šlechta v Čechách a na Moravě rozdělena do dvou základních stavů – nižšího (rytířského) a vyššího (panského). Neúspěch stavovského povstání Habsburkům umožnil v několika následujících desetiletích tradiční českou šlechtickou hierarchii zásadně restrukturalizovat. Základním právním normativem se stala příslušná ustanovení *Obnovených zřízení zemských*, která byla vydána roku 1627 pro České království a o rok později pro Moravské markrabství, na něž navazovala další dílčí panovnická nařízení. Ta umožnila téměř úplné přijetí šlechtické titulatury užívané

⁹⁵ ARNDT, Jürgen. *Hofpfalzgrafen-Register, 1*. Neustadt an der Aisch : Degener, 1964, s. V-XXIV; PŘIBYL, Alois. O palatinech. In *Erbovní sešit*, 1969, 3-4, s. 8-14; TÝŽ. Palatináty a erbovní listiny. In *Heraldika a genealogie*, 16, 1983, 1, s. 3-49; ŽUPANIČ, Jan. *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha : Agentura Pankrác, 2006, s. 39-40 (vikáři), 40-43 a 54-56 (palatini). Podle rozsahu majestátních práv, která byla císaři na palatiny neboli říšské falckrabí (comites palatini Sacrae Romanae Imperii, Hofpfalzgrafen) delegována, byla rozlišována tzv. větší komitiva (comitiva maior), jež byla dědičná, od menší (comitiva minor), udělované pouze osobě příjemce privilegia. Každý palatin mohl jmenovat veřejné notáře, legitimovat levobočky, udílet doktorské tituly, básnické vavříny nebo šlechtické erby a přídomky. Řada držitelů větší komitivity mohla mimo to poskytovat nejnižší šlechtický titul (Adelstand). Palatinské hodnosti byly udělovány výlučně z milosti římského císaře, avšak okruh jejich nositelů se neomezoval jen na říšské území.

⁹⁶ BERÁNEK, Karel. K otázce palatinátu (komitivity) pražské university (nobiles de Lauro). In BERÁNEK, Karel – BERÁNKOVÁ, Věra (ed.). *Karel Beránek : Výbor z prací z let 1958 – 1999*. Praha : Národní archiv, 2005, s. 12-27; ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 55-56.

Jiří Brňovják

v Říši a rakouských dědičných zemích, jejíž recepce se české a moravské stavy doposud urputně bránily. Ve zbylých slezských knížectvích, která si po porážce stavovského povstání mohla ponechat svá dosavadní privilegia a zemská zřízení, se Habsburkům podařilo zavést novou šlechtickou titulaturu prostým využitím jejich nezpochybnitelného majestátního práva na udílení šlechtických titulů, jež jim Česká koruna poskytovala na území celého českého státu. Do poloviny 17. století tak byla v českých zemích zavedena šlechtická titulární hierarchie obsahující celkem pět základních stupňů (řazeno vzestupně): (prostý) šlechtický stav, rytířský stav, stav svobodných pánů /panský stav, hraběcí stav a knížecí stav.⁹⁷

Pobělohorskou restrukturalizací českého šlechtického titulárního systému byla po formální stránce výrazně prohloubena integrace českých zemí do rakouského prostředí. České tituly sice navenek působily obdobně, ale jak již bylo uvedeno výše, po právní stránce nebyly s říšskými ani rakouskými kompatibilní, neboť ty byly (stejně jako uherské) stále vnímány jako zahraniční. V tomto kontextu lze vytvoření jednotné šlechtické titulatury dědičných zemí roku 1752 chápat jako pouze formální akt, neboť v českých i rakouských zemích byla po více než jedno století užívána takřka totožná titulární hierarchie; význam této tereziánské reformy spočíval především ve sjednocení územně-právní platnosti českých a rakouských titulů.

Habsburkové až do poloviny 18. století viditelně upřednostňovali udílení knížecích titulů svým poddaným prostřednictvím říšské kanceláře.⁹⁸ Poskytování českých knížecích titulů bylo zahájeno až na počátku vlády Marie Terezie roku 1746, tedy doslova v předvečer zániku samostatné české šlechtické titulatury. Stalo se tak na základě aplikace česko-říšské kancelářské konvence z roku 1746, která požadovala reciproční udílení šlechtických titulů: čeští poddaní neměli být povyšováni říšskou kanceláří do vyššího stavu, než jaký dosud užívali v českých zemích; pokud by se tak stalo, pak byli povinni se současně ucházet o ekvivalentní český titul. Citované pravidlo způsobilo, že pokud čeští poddaní požádali o povýšení do říšského knížecího stavu, pak na základě konvence museli získat analogické privilegium pro české země. Z tohoto důvodu se již od roku 1746 setkáme s kauzami, v nichž došlo k téměř současnému

⁹⁷ BRŇOVJÁK, Jiří. *Šlechticem z moci úřední : Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705 – 1780*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2015, s. 59-73; srov. také KUCZER, Jarosław. *Baronowie, hrabiowie, książęta : Nowe elity Śląska (1629 – 1740)*. Zielona Góra : Uniwersytet Zielonogórski, 2013.

⁹⁸ KLEIN, Thomas. Die Erhebungen in den weltlichen Reichsfürstenstand 1550 – 1806. In *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, 122, 1986, s. 137-192.

udělení českého i říšského knížecího titulu. Konvence zůstala v platnosti pro historické české země i po výše zmíněné administrativní reformě roku 1749 a i po vytvoření jednotné šlechtické titulatury roku 1752 se její obsah nadále vztahoval pouze na žadatele o šlechtické tituly z historických českých zemí. V případě říšských knížecích titulů pro české aristokraty, kteří byli díky svému majetku v českých zemích poddanými České koruny, nemohla být po roce 1752 k naplnění požadavku reciprocity využita společná titulatura dědičných zemí, neboť rakouská arcivévodská hodnota na rozdíl od české neumožňovala udílení vyšších titulů než hraběcích (česká královská hodnota byla v tomto ohledu ekvivalentní říšské císařské). A právě tato skutečnost zapříčinila vydávání výslovně českých knížecích titulů i v období existence jednotné titulatury dědičných zemí.⁹⁹

Přetrvávající pojetí suverénního postavení české královské hodnosti poskytovalo Marii Terezii a jejím nástupcům rovněž právo udílet ryze české vévodské tituly, které se ovšem vázaly na držbu dominia, jež bylo nadáno (alespoň titulárním) vévodským statusem.¹⁰⁰ S odstraněním samostatné nobilitační pravomoci České koruny po roce 1804 přestaly být české knížecí a vévodské tituly na přelomu první a druhé dekády 19. století definitivně udělovány.

V předbělohorském období rozhodovaly o přijetí nových členů obou zemských stavovských korporací samotné stavovské obce.¹⁰¹ Po porážce stavovského povstání bylo v českých zemích, jako jedna ze základních podmínek držby svobodného majetku (zemských/deskových statků), prosazeno vlastnictví inkolátu, tj. panovnického povolení ve formě jednofoliové pergamenové listiny. Inkolát byl vydáván jak cizincům, přicházejícím do českých zemí, tak i domácím obyvatelům, kteří nebyli

⁹⁹ BRŇOVJÁK, *Šlechticem z moci úřední*, s. 92-97, 300-307. Rakouští arcivévodové získali oprávnění udílet maximálně hraběcí tituly roku 1453 v privilegii císaře Fridricha III. FRÖLICHSTHAL, Georg Freiherr von. Nobilitierungen im Heiligen Römischen Reich. In ELVERFELDT-ULM, Sigismund Freiherr von (ed.). *Adelsrecht : Entstehung – Struktur – Bedeutung in der Moderne des historischen Adels und seiner Nachkommen*. Limburg an der Lahn : Starke, 2001, s. 73-76; PFEIFER, Gustav. Wappenbriefe. In PARAVICINI, Werner - HIRSCHBIEGEL, Jan – WETTLAUFER, Jörg (ed.). *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich : Hof und Schrift*. Ostfildern : Jan Thorbecke Verlag, 2007, s. 651-652.

¹⁰⁰ V tereziánském období došlo pouze k jednomu případu zisku vévodského titulu. Roku 1754 jej spolu s povýšením rakousko-slezského Bílského knížectví na vévodství získal výše zmíněný Alexandr Josef kníže Sułkowski. BRŇOVJÁK, Jiří. Hrabě – kníže – vévoda. Titulární vzestup Alexandra Josefa Sułkowského, držitele bílského panství. In *Slezský sborník*, 113, 2015, 1, s. 23-46.

¹⁰¹ STARÝ, Marek. Udělování erbu a stavu v českém zemském právu před a po Bílé hoře. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Erbové listiny / Patents of Arms*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2006, s. 121-131.

povstání na počátku roku 1621 ponechána v platnosti dosavadní zemská zřízení, která se takto formalizovaným procesem přijetí do zemské stavovské obce (tzv. habilitace v zemi) nezabývala. V některých knížecstvích existovala právní instituce podobná písemnému reversu k zemi, v jiných bylo zapotřebí složit ústní slib věrnosti (homagium) při změně majitele knížectví či při nabytí svobodného majetku. V pobělohorském období se Habsburkům pozvolna podařilo i ve Slezsku zavést nezbytnost inkolátu. Velké úsilí v tomto směru vyvíjel zejména Karel VI.¹⁰²

Je nezbytné zdůraznit, že právní institut inkolátu v českých zemích umožnil i po vytvoření celku dědičných zemí v roce 1749 udržet pojetí státoprávní výlučnosti českého státu, přestože se vlastní procedura stavovského přijímání již odehrávala na zemské úrovni, resp. na úrovni jednotlivých knížectví Rakouského Slezska, jež Marii Terezií zbylo od roku 1742 po prohrané první slezské válce s Fridrichem II. České země se tak zřetelně odlišovaly od komplexu starorakouských zemí, které si i po porážce stavovského povstání ponechaly udílení členství v zemské stavovské obci (Landmannschaft) ve vlastní kompetenci.¹⁰³ Inkolát v českých zemích svým rozsahem vztahujícím se na celý historický český stát naopak připomínal obdobně univerzálně koncipované obyvatelské právo v Uhrách či Sedmíhradsku.¹⁰⁴

Ve shodě s přesunem kompetencí stavovského přijímání do zeměpanských rukou umožnila pobělohorská česká šlechtická titulatura Habsburkům lépe kontrolovat vertikální mobilitu ve stavovských obcích, neboť udělení každého z existujících šlechtických titulů (včetně starožitných variant rytířských a panských/baronských titulů, popř. doplnění o příslušné distinktivní oslovení *Wohlgeboren*, *Hoch- und Wohlgeboren* apod.) bylo podmíněno vydáním patřičného panovnického privilegia. V 18. století se disciplinace titulárního vzestupu výrazně projevila také v jeho vizuální prezentaci, tedy prostřednictvím udílených a polepšovaných erbů.

¹⁰² BRŇOVJÁK, *Šlechticem z moci úřední*, s. 101-128.

¹⁰³ HASSINGER, Herber. Die Landstände der österreichischen Länder : Zusammensetzung, Organisation und Leistung im 16. – 18. Jahrhundert. In *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*, 1964, s. 989-1035; FRANK-DÖFERING, Peter. *Adelslexikon des österreichischen Kaisertums 1804–1918*. Wien : Herder, 1989, s. 611-613. Pro Haličsko-Lodoměřské království, jež se stalo součástí habsburské monarchie po prvním dělení polského státu roku 1772, byl indigenát zaveden až roku 1781.

¹⁰⁴ JUNG, Johann von. Das Indigenat im Königreich Ungarn. In *Zeitschrift für österreichische Rechtsgelehrsamkeit und politische Gesetzkunde*, 2, 1826, 2, s. 134-158; SZABOLCZ DE VAJAY, Vevey. *Regnicolae Principis : Der Versuch des Hauses Habsburg zur Gestaltung einer sui generis siebenbürgischen Gesellschaft im Lichte der Libri Regii 1691 – 1848*. In BENDA, Kálmán – BOGYAY, Thomas von – GLASSL, Horst – LENGYEL, Zsolt K. (Hg.). *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn : Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó, II*. München : Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1988, s. 9-10.

Jiří Brňovják

Česká velká znaková pečeť, kterou podle zakomponované datace nechal Karel VI. zhotovit roku 1712.

Zejména v tereziánském období byla do heraldických pravidel zařazena ustanovení, která zohledňovala stávající šlechtickou titulaturu a stanovovala jasná pravidla nabytí distinktivních heraldických prvků. Mezi ně patřily především forma vnitřní struktury štítu a užití srdečního štítku, počet příleb a jejich forma (stanoveno nařízením Marie Terezie na podzim roku 1752), honosné kusy (hodnostní korunky, pláště, štítonoši). Komplikovanější formy jako čtvrcení byly vyhrazeny především nositelům vyšších šlechtických titulů. Tato nová hierarchická pravidla pomohl do nobilitační praxe uvést první řádný erbovní censor (inspektor) William O'Kelly († 1752), který od roku 1706 působil při říšské kanceláři, ale který své odborné heraldické služby poskytoval rovněž rakouské

a české kanceláři. O Kellyho dědictví poté s velkou pečlivostí udržovali v praxi a prohlubovali jeho nástupci jak u Direktoría, tak u říšské kanceláři.¹⁰⁵

Nobilitační řízení jako úřední proces a jeho písemnosti

Vlastní průběh úředního procesu nobilitace si po celé 18. století uchoval podobu, jež byla vycizována již v průběhu 17. století. K započetí řízení došlo přijetím žádosti u České dvorské kanceláře, jejíž součástí byl také barevný erbovní návrh. Přijatá žádost byla posouzena v rámci radního kolegia kanceláře a následně předána taxovnímu úřadu k vyměření příslušných poplatků za panovnickou milost (*Hoftax, grosse Tax*) a kancelářské náklady. Erbovní návrh byl odevzdán k přezkoumání heraldickému znalci – erbovnímu censorovi (inspektorovi). Po zaplacení vyměřených poplatků a po dodání posudku heraldického odborníka bylo vyhotoveno přednesení kanceláře podepsané nejvyšším dvorským kancelářem a obsahující návrh kanceláře, jak by měl panovník rozhodnout. Ten se v drtivé většině případů s názorem kanceláře ztotožnil, jen zcela výjimečně připojil drobný korigující komentář. V rámci následné expedice byl vyhotoven čistopis listiny, který byl jako vlastní právní doklad nobilitace předán příjemci. Konceptní a doprovodný materiál, jenž vznikl v průběhu nobilitačního řízení, byl uzavřen do spisu a archivován v kancelářské registratuře. Většina žadatelů využila služeb ve Vídni působících dvorských agentů, kteří díky své akreditaci disponovali přístupem k nejvyšším dvorským úřadům včetně české kanceláře.¹⁰⁶

Nobilitační proces jako takový se nijak nevymykal obecnému způsobu dobového úředního jednání a formám komunikace, které byly užívány

¹⁰⁵ BRŇOVJÁK, Jiří – HRUBOŇ, Pavel. Erbovní návrh a erbovní censura v českých nobilitacích císaře Karla VI. (1712 – 1740). In ŠÍŠMIŠ, *Erbové listiny*, s. 152-161; BRŇOVJÁK, Jiří. Conforme est arti et statui : K barokní heraldické tvorbě v první polovině 18. století na příkladech udělování šlechtických titulů a erbů. In *Cieszynskie studia muzealne : Těšínský muzejní sborník*, 4. Český Těšín : Muzeum Těšínska, 2010, s. 145-180.

¹⁰⁶ Nobilitační spisy české dvorské kanceláře do roku 1749 jsou deponovány v Národním archivu v Praze ve fondu Česká dvorská kancelář, kartony 410-513. BRŇOVJÁK, Jiří. Nobilitační spisy České dvorské kanceláře z období vlády císaře Karla VI. (1712 – 1740). In *Sborník archivních prací*, 56, 2006, 1, s. 69-111; TÝŽ. Nobilitační řízení české dvorské kanceláře v 1. polovině 18. století a jeho písemnosti s přihlédnutím k dalšímu vývoji do zániku habsburské monarchie. In HOJDA, Zdeněk – PÁTKOVÁ, Hana (ed.). *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2008, s. 203-223. Spisy nástupců české dvorské kanceláře se nacházejí v Rakouském státním archivu ve Vídni (Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv), viz FRANK, Karl Friedrich von. *Standeserhebung und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichische Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823*, 1-5. Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1967 – 1974.

Jiří Brňovják

všemi dvorskými i zemskými úřady v monarchii. Vídeňské dvorské kanceláře před rokem 1749 i po něm, kdy byly česká a rakouská kancelář sloučeny v jednu instituci společnou pro všechny dědičné země, dále užívaly stejné principy úředního jednání a podléhaly stejným vývojovým tendencím. Výše zmíněné tereziánské správní reformy z poloviny 18. století se proto na vlastní povaze nobilitačního řízení v zásadě nijak nepodepsaly. Principy úředního mechanismu udílení šlechtických titulů, popř. dalších šlechtických či stavovských prerogativů, jak je známe z 18. století, byly používány až do zániku habsburské monarchie roku 1918.¹⁰⁷

Ve studovaném období můžeme pozorovat spíše drobné dílčí změny v kancelářské praxi, které reagovaly na obecný vývoj byrokracie v průběhu 18. století. V reakci na tereziánské administrativní reformy došlo k nárůstu písemných dokumentů aktového charakteru, neboť Direktorium bylo nuceno komunikovat s více dvorskými úřady a zejména zemskými vládami všech dědičných zemí, nikoliv jen historických českých. Rostoucí intenzita komunikace kanceláře s ostatními dvorskými úřady a příslušnými zemskými vládami se projevila rovněž ve skutečnosti, že se kancelář mnohem častěji opírala o posudky a dobrozdání obesílaných institucí. K výraznější proměně v aktovém materiálu dochází až na počátku 19. století, tedy ve stejnou dobu, kdy bylo definitivně zavedeno jednotné šlechtictví Rakouského císařství. Tehdy naopak mnohé tradiční písemnosti, jako byly např. kancelářská přednesení, ztrácejí formu samostatných písemných dokumentů a stávají se součástí předtištěných formulářů. S nárůstem písemné agendy souviselo zjednodušení diplomatické formy dvorských intimací adresovaných zemským vládám (v tereziánském období šlo od roku 1749 o tzv. reprezentace a komory, od roku 1763 o gubernia), které na zemské úrovni úředně publikovaly udělení šlechtického titulu nebo inkolátu – od poloviny 60. let 18. století přestaly být vyhotovovány ve formě reskriptů, jež Marie Terezie musela osobně podepisovat, a byly nahrazeny dekrety, které panovnícký podpis již nevyžadovaly.

Již krátce po porážce stavovského povstání (1618 – 1620) kancelář vzhledem k rostoucí obsáhlosti narace začala upouštět od vyhotovování do té doby takřka beze zbytku dominujících klasických jednofoliových chart, které nahrazovala listinami v knižní podobě. Vázaná listina (libel) velmi rychle zvítězila a jako výhradní forma nobilitačních listin byla všemi dvorskými kanceláři používána až do zániku monarchie roku 1918. Zejména v 18. století došlo ke značnému rozvoji nádherných a detailně propracovaných erbovních miniatur a doplňkového zdobení

¹⁰⁷ ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 187-226.

prvního folia s panovnickou intitulací a při okrajích následujících folií. Koncentrace všech dvorských kancelářů ve Vídni zapříčinila unifikaci formální podoby nobilitačních listin, které již v průběhu 17. století převzaly jako primární vzor formu říšsko-rakouských listin. K tomuto procesu jistě přispěla skutečnost, že pro zmiňované kanceláře pracovali erbovní malíři zaměstnávaní při říšské kanceláři. Provenienci unifikovaných listin by tak nebylo na první pohled možné odlišit, nebýt několika klasických diplomatických a sfragistických znaků (formulářové obraty hovořící o konkrétní vydavatelské pravomoci, podpisy úředníků příslušné kanceláře, přivěšená znaková pečeť, do jisté míry také jazyk písemnosti) či umístění erbovní miniaturny. Pouze uherské listiny si uchovaly tradici jejího umístění na prvním foliu, na rozdíl od českých, rakouských a říšských, v nichž byly miniatury vymalovány víceméně uprostřed libelu. Tato forma umístění erbovních miniatur ostatně vycházela z tradice jednofoliových chart: v uherských listinách se miniatury nacházely v levém horním rohu, u ostatních uprostřed. V 19. století honosná barokní zdobnost ustoupila a výzdoba nobilitačních listin se značně zformalizovala.¹⁰⁸ Obdobně byl od počátku 19. století značně zjednodušen i vlastní formulář nobilitačních listin. České inkolátní listiny si po celou dobu své existence ponechávaly formu jednofoliové charty prosté jakékoliv zdobnosti.

K průběhu úředního procesu nobilitace je nutné uvést, že z právního hlediska (pomineme-li palatinské nobilitace) existoval v habsburské monarchii až do počátku vlády Marie Terezie de facto jen jeden způsob udělení šlechtického titulu a dalších šlechtických atributů, a to cestou obzvláštní panovníkovy milosti. Na této formě nic neměnilo to, kým byla žádost o nobilitaci ve skutečnosti iniciována: ať šlo o žadatele, jeho protektora, či dokonce samotného panovníka (tzv. nobilitace *proprio motu*). Až roku 1757 Marie Terezie ustanovila dvě možnosti, díky kterým bylo možné šlechtictví systematicky nárokovat. Na základě první mohl požádat o bezplatné povýšení do prostého šlechtického stavu každý důstojník, který v armádě odsloužil třicet let a během této doby prokázal svou statečnost v boji s nepřítelem a nedopustil se žádného přestupku. Podle

¹⁰⁸ MÜLLER, Karel. *Erbovní listiny v archívech Slezska a severní Moravy*. Opava : Zemský archiv v Opavě, 2001, nestr. úvod. U českých vázaných listin bývalo zvykem vyplnit erbovní miniaturoou celou stranu příslušného folia, zatímco u říšských byla miniatura nahoře i dole lemována řádkem textu; srov. KREJČÍK, Tomáš. Nové poznatky o vývoji erbovních a nobilitačních listin. In BRŇOVJÁK, Jiří – HRDLIČKA, Jakub – FIALA, Michal – KREJČÍK, Tomáš. *Litterae armorum : Erbovní listiny v Národním archívu v Praze : Multimediální edice*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě; Praha : Archiv hlavního města Prahy, 2011, s. 11-72.

Jiří Brňovják

Erbovní miniatura z hraběcí listiny, kterou roku 1779 získal nezletilý Imrich hrabě Szтары de Szтары et Nagy Mihaly (1771 – 1828), zvolený olomoucký kanovník.

druhé nositelům kterékoliv z tříd nově založeného Vojenského řádu Marie Terezie příslušel podle řádových statut rytířský titul, na zvláštní požádání jim mohla být dokonce vydána baronská listina. Možnosti systematizovaného šlechtictví byly rozšířeny na civilní osoby až na počátku 19. století: pokud obdržely některý z příslušných stupňů rakouských civilních záslužných řádů – Leopoldova (zal. 1808) či Železné koruny (zal. 1816) –, pak mohly nárokovat udělení rytířského či baronského titulu. Pro úplnost dodejme, že roku 1767 založený uherský Řád sv. Štěpána v zásadě umožňoval povýšení do baronského či hraběcího stavu, k čemuž ale docházelo až v 19. století.¹⁰⁹

Motivace žádostí o šlechtické tituly

Studium konkrétních nobilitačních kauz rovněž umožňuje definovat dva základní okruhy motivů, které vedly k podání žádostí o šlechtické tituly. Prvním byl společenský vzestup, druhým úřední či právní nezbytnost.

Do první skupiny lze zařadit všechny uchazeče, kteří ziskem příslušného šlechtického titulu chtěli získat novou společenskou pozici, popř. tímto způsobem její aktuální nabytí petrifikovat. V obou případech přinášela zásadní společenský efekt veřejná demonstrace získaného šlechtického titulu a s ním spojených šlechtických prerogativů (šlechtický přídomek, erb, pečeť, nárok na distinktivní oslovení či titul apod.). Tato forma společenského vzestupu byla společná jak ambiciózním nešlechticům, tak příslušníkům tradiční rodové šlechty, kteří z důvodu prestiže usilovali o postup v existující hierarchii šlechtických titulů (cílem jejich žádostí bylo udělení nových a starých panských, hraběcích, či dokonce knížecích titulů). Do této kategorie lze zařadit i nobilitace realizované na základě systematického nároku rakouských důstojníků, tj. na základě dekorace řádem Marie Terezie či patřičného počtu let odsloužených v důstojnické hodnosti.

Druhý základní okruh motivů studovaných suplik byl založen na nezbytnosti šlechtického titulu či přímo členství ve stavovské obci pro výkon vybraných úředních postů nebo pro manipulaci se svobodným majetkem. Pro zisk lukrativního místa v radním kolegiu dvorské kanceláře či zemských vlád bylo stále zapotřebí rytířského titulu, výkon funkce krajského hejtmana byl až do počátku vlády Josefa II. podmíněn minimálně rytířským, či nejlépe panským titulem a členstvím v zemské stavovské korporaci. Mnozí úředníci se proto v rámci budování svých profesních kariér snažili již s předstihem získat prostou nobilitaci, aby

¹⁰⁹ ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 119-123, 125-143.

Jiří Brňovják

si tak ulehčili budoucí povýšení do rytířského stavu, pakliže by usilovali o zisk radovského místa, vyhrazeného příslušníkům nižší šlechty. Inkolát minimálně v rytířském stavu byl nezbytným předpokladem pro zisk postu ve světských kapitulách, který byl spojen s držbou svobodného (deskového) statku jakožto osobní prebendy. Obdobná podmínka se vázala i k zisku biskupských hodností. Řada dotčených nešlechtických duchovních proto musela požádat o udělení rytířského titulu. Značná část povýšení do rytířského stavu byla zcela pragmaticky uskutečněna s cílem získat inkolát, jenž byl základním předpokladem ke vstupu do stavovské společnosti a z něj vyplývající právní způsobilosti k držbě svobodného majetku v českých zemích. Až od konce 18. století se i přes odpor stavovské šlechty začaly pozvolna uvolňovat právní bariéry, které bránily nešlechticům či držitelům pouhých prostých šlechtických titulů v zakupování svobodného majetku. Státní zájem hrál v tomto procesu zásadní roli – uvolnění pravidel se totiž dotýkalo prodeje státních statků movitým měšťanským zájemcům. Instituce inkolátu (a s ní rovněž celý český a moravský proces habilitace v zemi) nakonec zanikla se stavovskými ústavami v polovině 19. století.¹¹⁰

Předpoklady zisku šlechtického titulu – merita

Ucelené studium nobilitačních kauz 18. století ukazuje setrvávání tradičních požadavků, které byly ze strany státu (panovníka a jeho správního aparátu) kladeny na uchazeče o šlechtické tituly. Mezi základní pilíře patřily zásluhy vykonané ve prospěch státu, panovníka či obecněji panovnické dynastie a veřejného blaha (*bonum publici*). Primárními předpoklady k nobilitaci proto byly zásluhy vykonané v administrativě, službou v armádě či fiskálním přínosem eráru. Jejich konkrétní forma samozřejmě podléhala postupné modernizaci zapříčiněné aktuálními politickými a hospodářskými zájmy monarchie.

Stabilně drtivá převaha úředních zásluh v období první poloviny 18. století plynule navazovala na předchozí dvoustletou tradici habsburské nobilitační politiky v českých zemích, v níž byli šlechtickými tituly a erby oceňováni zejména loajální úředníci zeměpanských institucí. Mezi příjemce šlechtických titulů nejčastěji patřili úředníci působící na nižších postech radních kolegií dvorských i zemských úřadů či úředníci reprezentující městskou či patrimoniální správu. Příjemce celého spektra udílených šlechtických titulů nalezneme rovněž v diplomatické sféře.

¹¹⁰ ADAMOVI, Karolína. K českému inkolátu. In *Právněhistorické studie*, 41, 2012, s. 179-198.

Přestože nobilitovaných profesionálních důstojníků císařské armády bylo velmi málo (důstojnický sbor jako takový zůstával doménou rodové šlechty), válečné zásluhy žadatelů samotných i jejich předků, byť se povětšinou jednalo o civilní osoby, popř. dobrovolníky či vysloužilce živící se v době nobilitace již civilní profesí, představovaly stabilně velmi cennou položku v portfoliu předpokladů k nobilitaci. Vojenské, resp. obecněji válečné zásluhy totiž bylo možno nabýt v řadě válečných konfliktů, kterých se habsburská monarchie v druhé polovině 17. století a v průběhu 18. století zúčastnila. Zlom v popsaném trendu přišel s obdobím válek o rakouské dědictví a sedmileté války, které se výrazně podepsaly na militarizaci nobilitačních kauz – značná část nobilitačních žádostí civilistů se opírala zejména o zásluhy vykonané v rámci obrany nepřitelem ohrožených českých zemí. Ačkoliv lze pozorovat mírný nárůst počtu nobilitací příslušníků rakouské armády, ustavení systematizovaného vojenského šlechtictví roku 1757 se ale v celkovém počtu nobilitačních kauz zásadněji neprojevovalo. Po ukončení období válečných střetů z let 1740–1763 došlo k postupné normalizaci a návratu k tradiční hegemonii úředních zásluh, byť již ne tak výrazné jako v období před rokem 1740.¹¹¹

Již od konce 17. století, v souvislosti s katastrofálním stavem státních financí, vídeňský dvůr velmi citlivě reagoval na zásluhy fiskálního charakteru. Proto v žádostech o nobilitaci vždy oceňoval přínos státní kase na zvyšování příjmů z daní, cel či jiných dávek nebo poskytováním finančních půjček. Touto formou zásluh se stabilně vykazovaly nejen podnikatelsky činné osoby (manufakturní podnikatelé, velkoobchodníci, finančníci-bankéři, směnárníci, nájemci solního, tabákového a poštovního monopolu), ale rovněž úředníci, kteří působili v nejrůznějších oblastech fiskální správy. Stát současně vítal rozvoj manufakturního podnikání, které mj. zvyšovalo schopnost platit daně u zaměstnaného obyvatelstva. U nobilitačních žádostí bohatých podnikatelů, kteří se snažili investovat nabytý kapitál do pozemkového vlastnictví a začlenit se tak alespoň formálně do stavovské společnosti (k čemuž byl nezbytný minimálně rytířský titul a inkolát), se státní aparát obával negativního dopadu jejich „feudalizace“ na provozování velkoobchodního či manufakturního podnikání, jehož důsledkem by byl pokles fiskálních příjmů. V karolínském i tereziánském období se proto často objevoval požadavek kanceláře i dotazovaných zemských vlád na zachování podnikání žadatelů. Již v posledních letech vlády Leopolda I., tedy v období finančně

¹¹¹ BRŇOVJÁK, *Šlechticem z moci úřední*, s. 173-178, 181-184, 211-232.

Jiří Brňovják

mimořádně náročné účasti habsburské monarchie ve válce o španělské dědictví, stát trval v případech slezských grosistů a finančníků na určení konkrétní finanční sumy, kterou bylo nezbytné ponechat pro další provoz žadatelovy firmy. Merkantilisticky smýšlející úřední aparát také dostatečně zřetelně demonstroval, že je ochoten učinit výjimku ve střetu zastávané obchodnické profese se stále silným stavovským étosem, pakliže šlo o tzv. velkoobchodní podnikání mezinárodního rozsahu (*al grosso*), neboť to bylo pro státní kasu zajímavé. Naopak v případě obchodníků a podnikatelů v malém (*al minuto*) již kancelář nebyla ochotna činit takové ústupky a zejména v první polovině 18. století v kauzách žádostí o rytířský titul a inkolát trvala na ukončení stavovsky nevhodného způsobu obživy, nebo udělení pouhého prostého šlechtictví. V tereziánském období byl problém střetu obchodnické profese se stavovským étosem již znatelně upozadován. Stát ale současně dával najevo, že je ochoten, byť jen nejnižším šlechtickým titulem (tj. prostým šlechtickým), odměnit pouze ty zasloužilé obchodníky a podnikatele, kteří byli připraveni investovat do rozvoje manufakturní výroby v regionu, ať již vlastní podnikatelskou účastí, či poskytováním výhodných půjček.¹¹²

Přístup habsburských panovníků a jejich kanceláře potvrzuje trefný postulat, který vyslovil český historik František Kutnar roku 1948: osvícenský stát byl z čistě utilitárních (produkčních, fiskálních a mocenských) zájmů ochoten ve své podpoře nových složek obyvatelstva narušit tradiční představu o neměnné hierarchii hodnot společenských skupin.¹¹³ Až v průběhu 19. století se zvýšila ochota státu oceňovat společenskou přínosnost podnikatelských zásluh jako takových, a nikoliv redukováných na pouhý zdroj státních příjmů. Ve studovaném období se také ještě nesetkáme s oceněním „občanských“ ctností (dobročinnost, věda, umění) typických pro vytváření měšťanské společnosti v 19. století. Podpora církve a dobročinných ústavů byla samozřejmou součástí dobové zbožnosti a nerovnal se podpoře panovníka, resp. státu.

¹¹² BRŇOVJÁK, Jiří. České nobilitace podnikatelů v období vlády císaře Karla VI. (1712 – 1740) : Nobilitace – stavovství – merkantilismus. In BRŇOVJÁK, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (ed.). *Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem : Šlechta a podnikání v českých zemích v 18. – 19. století*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2008, s. 230–236; TÝŽ, *Šlechticem z moci úřední*, s. 183–184. Srov. MAHRINGER, Peter. *Österreichischer Wirtschaftssadel von 1701 bis 1740*. Dissertation. Wien : Universität, Wien 1968; ANDEL, Brigitte. *Adelsverleihungen für Wirtschaftstreibende während der Regierungszeit Maria Theresias*. Dissertation. Wien : Universität Wien, 1969.

¹¹³ KUTNAR, František. *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu : Trojí pohled na český obrozenský lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*. Praha : Historický klub, 1948, s. 23; MYŠKA, Milan. Merita mercatorum aneb jak tři obchodníci z Moravy a Slezska za časů Marie Terezie přišli k šlechtickým titulům. In PANIC, Idzi – WANATOWICZ, Maria Wanda (ed.). *Wieki stare i nowe*. Katowice : Uniwersytet Śląski w Katowicach, 2000, s. 105.

Předpoklady zisku šlechtického titulu – osobní a rodinné kvality

Modernizace společnosti českých zemí a potažmo i celé západní části monarchie se projevila v jisté proměně dalších tradičních požadavků, které byly ze strany státu (především kanceláře) kladeny na uchazeče o šlechtické tituly. Mezi přetrvávající osobní kvality žadatelů o nejnižší šlechtické tituly (prostý šlechtický, rytířský) stále patřil jejich řádný manželský a měšťanský či obecně svobodný společenský status a výkon stavovsky odpovídajícího způsobu obživy. Doložená přímá či nepřímá genealogická vazba ke šlechtickým příbuzným a předkům představovala významnou devízu, zejména při usilování o rytířský titul. V případě žádosti o prostý šlechtický titul ale nebyla nezbytnou. Pro získání vyšších šlechtických titulů již bylo zapotřebí disponovat patřičnou mírou osobní urozenosti (*in linea recta*). Její minimální míru však bylo možno získat zcela formálně, a to postupem v dobové hierarchii šlechtických titulů: tedy nejprve získáním prostého šlechtického titulu, což umožnilo s jistým časovým odstupem již mnohem snadněji (a někdy doslova formálně) požádat o udělení titulu vyššího, rytířského, či dokonce jeho starožitné varianty (*alter Ritterstand*). Nešlechtic mohl dosáhnout přímého povýšení do rytířského stavu, především mohl-li se vykázat dostatečnými zásluhami, nebo pokud jej k podání žádosti přinutila inkolátní nařízení, kdy držba minimálně rytířského titulu byla obligatorní. Zejména v druhém případě kancelář zohledňovala dědictví či sňatek s držitelkou, resp. dědičkou svobodného majetku nebo získání vyššího církevního postu (kanovníckého či biskupského), jenž byl spojen s osobní prebendou v podobě svobodného (deskového) majetku.¹¹⁴ Kancelář ale trvala na tom, aby nobilitovaný, pokud přeskočil některý ze šlechtických stupňů, zaplatil nobilitační taxy i za něj (tzv. *Saltustax*, *Gradualtax*).

V případech ochoty bohatých nešlechticů investovat do pozemkového majetku, což se bez vstupu do zemské stavovské korporace neobešlo, kancelář projevovала mnohem větší míru obezřetnosti a při absenci zásluh vyžadovala nejprve získání prostého šlechtického titulu. Systematizované vojenské šlechtictví otevřelo dveře ke šlechtickým titulům i těm, jejichž společenský původ by jejich žádostí o nobilitaci mohl poněkud zkomplikovat – díky Vojenskému řádu Marie Terezie se nešlechtic mohl přímo stát dokonce svobodným pánem, aniž byl nucen dokládat šlechtické předky či příbuzné. Statistické zhodnocení nobilitační politiky

¹¹⁴ BRŇOVJÁK, Jiří. In vim sanctionis pragmaticae : K interpretaci inkolátní pragmatiky z roku 1713 a nobilitací církevních hodnostářů v českých zemích v 18. století. In *Historica : Revue pro historii a příbuzné vědy*, 7, 2016, 1, s. 1-22.

Jiří Brňovják

karolínského i tereziánského období ostatně ukazuje, že za příhodných okolností (vynikající zásluhy, protekce ze strany státních úřadů či vlivných osobností, předchozí zisk nižšího šlechtického titulu, doložení šlechtického příbuzenstva) mohl nešlechtic v rámci titulární struktury šlechtických stavů dosáhnout maximálně baronského stavu. Starožitné tituly svobodných pánů a vyšší bývaly udělovány jen osobám, které šlechtický status získaly po svých předcích (a to zcela bez ohledu na generační míru urozenosti rodu).¹¹⁵

K osobním kvalitám, se kterými se tradičně setkáme v žádostech z první poloviny 18. století, patřilo univerzitní vzdělání. Všechny vrstvy uchazečů o šlechtické tituly (nešlechtici stejně jako příslušníci tradiční rodové šlechty) tak demonstrovaly svou schopnost působit v úředním aparátu, a tedy dostatečně kvalitně sloužit zájmům monarchie a vládnoucího rakouského arcidomu. Nepochybně v souvislosti s důraznějším prosazováním právního či prakticky laděného univerzitního vzdělání se v tereziánském období míra odkazů na vzdělání radikálně snížila. To zřejmě již bylo ze strany suplikantů i dvorské kanceláře vnímáno jako více méně automatická záležitost nezbytná pro úspěšnou kariéru ve státní službě. Období před rokem 1740 bylo rovněž typické snahou řady suplikantů nešlechtického původu demonstrovat schopnost (*Capacität*) zařadit se do šlechtické, resp. stavovské společnosti. Tu dotýční prokazovali podnikáním zahraničních cest podobných tradičním šlechtickým kavalírským cestám, popř. účastí v doprovodu cestujících aristokratických mladíků, a zejména absolvováním šlechtických cvičení (*adelige Übungen*) na rytířských či stavovských akademiích. Náhlý propad v uvádění, a tedy i oceňování šlechtické formy vzdělávání, který následoval po převzetí vlády Marií Terezií, lze snad vysvětlit výjimečností období válek o rakouské dědictví, během něhož byl kladen důraz na válečné zásluhy a všemožnou podporu bojující monarchie, a nikoliv na stavovské hodnoty.¹¹⁶

Konfesijní otázka se sama o sobě nestala zásadním předmětem nobilitačních řízení, katolictví uchazečů o šlechtické tituly bylo patrně chápáno jako samozřejmost. Ovšem ani u osob z nábožensky tolerantnějšího Slezska nemělo jejich nekatolické vyznání na průběh i vlastní výsledek nobilitací výraznější vliv. Stát byl viditelně ochoten podpořit či motivovat loajalitu lokálních elit, zejm. úřednických či podnikatelských. Do roku 1740 představovali výjimku pouze ti slezští nekatolíci, kteří usilovali o šlechtický titul společně s inkolátem. V řadě případů totiž kancelář

¹¹⁵ BRŇOVJÁK, *Šlechticem z moci úřední*, s. 179-181.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 251-265.

přikročila k udělení inkolátu s platností pouze pro Slezsko, čímž se zjevně snažila omezit stavovský život dotyčných nobilitovaných na slezské území, kde stát musel díky mezinárodním smlouvám s jistou mírou náboženské tolerance počítat. Příjemci „slezského“ inkolátu byli především svázáni s Vratislaví či Dolním Slezskem, někdy šlo o mimořádně bohaté finančníky a velkoochodníky s textilem. Specifická instituce „slezského“ inkolátu v podstatě zanikla s odstoupením většiny Slezska Prusku roku 1742.¹¹⁷ Slezské nekatolické šlechtě mohl získání vyšších šlechtických titulů významně pomoci zařadit se mezi aristokratickou vrstvu šlechtické společnosti habsburské monarchie a značně tak zvýšit jejich kariérní možnosti ve významných zemských či dvorských úřadech. Nezdár této habsburské politiky ale dokládá skutečnost, že po anexi většiny slezského území Pruskem, jež bylo petrifikováno berlínskou mírovou smlouvou z roku 1742, se většina takto oceněných slezských nekatolíků bez větších obtíží integrovala do nového pruského prostředí, a že mnozí z nich mohli díky novému režimu nastartovat své kariéry v pruském správním aparátu či pruské armádě.¹¹⁸

V tereziánském období, vzhledem ke ztrátě většiny slezského území roku 1742, přestala být v rámci nobilitačních řízení otázka nekatolické konfese suplikantů v podstatě řešena. Ze strany kanceláře se ale můžeme setkat se sporadickým oceněním katolického vyznání uchazečů o členství mezi stavy Rakouského Slezska. Po formální stránce byla konfesijní bariéra do značné míry odstraněna vyhlášením Tolerančního patentu Josefa II. roku 1781. Obsah patentu se ale dotýkal pouze tolerovaných křesťanských konfesií (luterské/augsburské, kalvínské/helvétské a řeckopřavoslavné), nikoliv ostatních, či dokonce nekřesťanských náboženství (dobové právní normy měly vedle židů na mysli zejména muslimy z prostředí Osmanské říše). Ostatně pro habsburskou nobilitační politiku na území českých zemí v období od porážky stavovského povstání do vyhlášení Tolerančního patentu je signifikantní takřka úplná absence nobilitací osob židovského vyznání. Snad jedinou výjimku představuje udělení erbu a přídomku z *Treyenberka* roku 1622 pražskému

¹¹⁷ Tamtéž, s. 338-347.

¹¹⁸ KONOPNICKA, Małgorzata. Erhebungen in den Freiherrenstand in Schlesien nach 1740 : Praxis der Titelverleihung. In PUFELSKA, Agnieszka – D'APRILE, Iwan Michelangelo (Hg.). *Aufklärung und Kulturtransfer in Mittel- und Osteuropa*. Hannover : Wehrhahn, 2009, s. 71-88; TÁŽ. Między lojalizmem wobec Habsburgów a pruską rzeczywistością : Szlachta górnośląska na dworze pruskim (1741 – 1806). In BRŇOVJÁK, Jiří – GOJNICZEK, Waclaw – ZÁŘICKÝ, Aleš (ed.). *Šlechtic v Horním Slezsku : Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15. – 20. století) : Szlachcic na Górnym Śląsku : Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek)*. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě; Katowice : Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 2011, s. 259-270.

Jiří Brňovják

židovskému bankéři Jakubu Baševimu (Bassevimu), jednomu z aktérů nechvalně známého de Witteho finančního konsorcia, jehož činnost nakonec přinutila Ferdinanda II. vyhlásit roku 1623 státní bankrot (tzv. kaládu). Až roku 1790 se setkáme s nobilitací pražského židovského směnárníka Joachima Poppera. Nobilitace osob židovského vyznání z rakouské arcivévodské moci byly poněkud četnější, stejně jako nobilitace po vytvoření jednotné šlechty Rakouského císařství.¹¹⁹

Role kanceláře v nobilitačním řízení

Nejen pro 18. století, ale současně pro celé období habsburské nobilitační politiky v českých zemích je typická absence kodifikace jakýchkoliv základních pravidel nobilitačního řízení, výjimku představují pouze pravidla dosažení systematizovaného vojenského a řádového šlechtictví.¹²⁰ Celý mechanismus udělení šlechtického titulu se řídil jednak dobovou kancelářskou praxí, jednak tradičními nepsanými pravidly a precedentními rozhodnutími, která se vytvářela již v předchozích stoletích a která vedle prokázaných zásluh jakožto základní devízy vyžadovala jistou společenskou způsobilost suplikantů.¹²¹ Nepřítomnost normativů současně poskytovala státu (tj. panovníkovi a především jeho kanceláři) dostatečný manévrovací prostor uzpůsobovat používaná hlediska aktuálním státním potřebám, nebo dokonce partikulárním zájmům vlivných osobností, které usilovaly o některý ze šlechtických titulů pro své chráněnce či (pokud šlo o nejvyšší šlechtické tituly) pro sebe samotné. Kancelář rozhodně nebyla pouze vykonavatelem panovnického nobilitačního práva, ale aktivním spolutvůrcem habsburské nobilitační politiky. Na její tvorbě mohly do jisté míry participovat i zemské úřady, jejichž vyjádření k žádostem

¹¹⁹ ŽUPANIČ, Jan. *Židovská šlechta podunajské monarchie : Mezi Davidovou hvězdou a křížem*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 24-25, 41, 131-132, 537-538.

¹²⁰ V habsburské monarchii nikdy nedošlo k oficiální kodifikaci tzv. šlechtického práva jako specializovaného legislativního souboru. Šlechtické právo jako souhrn všech relevantních nařízení, adresovaných především jednotlivým zemím monarchie (přičemž jen velmi malá část z nich byla vyššího, univerzálního charakteru), bylo vytvořeno v závěru 19. století pro potřeby vznikajících právnických kompendií a slovníků. BINDER-KRIEGLSTEIN, Reinhard. *Österreichisches Adelsrecht 1868 – 1918/19 : Von der Ausgestaltung des Adelsrechts der cisleithanischen Reichshälfte bis zum Adelsaufhebungsgesetz der Republik unter besonderer Berücksichtigung des adeligen Namensrechts*. Frankfurt am Main : Lang, 2000, s. 24.

¹²¹ Ve vídeňském Šlechtickém archivu se dochovala sbírka šlechtických generálií (Adelsgeneralien), tedy sbírka normativů včetně velmi cenného doprovodného konceptního materiálu a precedentních kauz, které byly samostatně vedeny. Přehled tematických skupin šlechtických generálií publikoval Jan Županič v DRAŠAROVÁ, Eva a kol. *Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka*. Praha; Dolní Břežany : Národní archiv; Scriptorium, 2013, s. 436-437.

o nobilitaci brala kancelář po celé 18. století velmi vážně. Kromě prozazování státního zájmu se kancelář současně aktivně zabývala otázkou dobových stavovských hodnot, což se projevovalo především ve snaze o udržení sociální kvality nové šlechty. Přístup nešlechticů mezi stavovskou šlechtu brzdila přísnějšími nároky na prokázané zásluhy, majetkové zázemí a také trváním na dodržení postupu v rámci vnitřní šlechtické titulární hierarchie, jenž měl titulárnímu vzestupu dodávat potřebnou míru urozenosti. V konfliktních situacích, kdy se stavovské hodnoty střetly se státním zájmem (ležícím zejména ve fiskální rovině), stát reprezentovaný kanceláří přirozeně vítězil. Všechny tyto okolnosti se pak promítaly ve větší či menší míře modifikace původních požadavků uchazeče o nobilitaci, často udělením nižšího titulu, než byl původně požadován, zamítnutím žádosti o odpuštění či snížení vyměřených tax apod. Jen ve výjimečných případech byla kancelář ochotna panovníkovi doporučit, aby žádosti vyhověl nad míru původních požadavků (to se projevovalo především v benevolentnějším přístupu k úhradě tax a naprosto ojediněle udělením vyššího titulu, než byl požadován).

Uvedené skutečnosti samozřejmě vzbuzují otázku, nakolik byla aktivita kanceláře samostatná a nezávislá na panovníkovi. Administrativní průběh procesu nobilitačního řízení nutně vyžadoval zkušený úřednický aparát a vylučoval absolutní panovníkův dohled. Na základě rekonstrukce nobilitačního řízení je možné se domnívat, že povětšinou bylo panovníkovi předloženo k posouzení pouze přednesení kanceláře. Z drobných zmínek a nepřímých indicií je ale možno usuzovat, že panovníci mohli o jednotlivých kauzách vědět ještě před předáním přednesení.¹²² Skutečnou míru jejich zásahů ale vzhledem k charakteru dochovaného aktového materiálu není možné adekvátně posoudit. Ze stejných důvodů není rovněž známo, kolik přednesení panovník odmítl podepsat (domnívám se, že mohlo jít pouze o výjimečné případy, neboť by byly de facto dokladem radikálního, a tedy nepřilíš pravděpodobného nesouladu mezi názory kanceláře a panovníka). Jak již bylo výše uvedeno, je doloženo pouze několik panovníckých vlastnoručních poznámek, většinou jen drobně korigujících doporučení kanceláře nobilitaci schválit.¹²³ Studovaný materiál bohužel nepřináší detailnější informace o zákulisním

¹²² BRŇOVJÁK, *Nobilitační řízení*, s. 216-217. Je známo, že Marie Terezie nahlížela do čístopisů protokolů všech kauz řešených v České dvorské kanceláři za jeden měsíc a měla taktéž k dispozici výkazy tzv. kurentní expedice, do které mohly patřit žádosti kanceláře o atesty. PROKEŠ, Jaroslav. Instrukce vydaná r. 1762 pro českou a rakouskou dvorní kancelář. In *Věstník Královské české společnosti nauk*. V Praze : Nákladem královské české společnosti nauk, 1926, s. 31, 34.

¹²³ BRŇOVJÁK, *Nobilitační spisy*, s. 95-96.

Jiří Brňovják

průběhu nobilitace, o konkrétních aktivitách najatých dvorských agentů nebo žadatelů samotných, o intervencích jejich potenciálních přímluvců apod. Přes všechny uvedené nedostatky v pramenné základně lze kanceláři přiznat vysokou míru rozhodovací samostatnosti.¹²⁴

Nobilitace v kontextu teorie „ekonomie sociálního jednání“

Díky skutečnosti, že žadatelé uváděli zásluhy a kvality několika generací svých předků a nejbližších příbuzných, představuje nobilitace zásadní milník ve snaze o společenský vzestup více generací daného rodu. Pokud se inspirujeme terminologií ekonomie sociálního jednání francouzského sociologa Pierra Bourdieua a zejm. její modifikací, kterou v rámci bádání nad českou raněnovověkou aristokracií představil český historik Petr Maťa, pak můžeme nobilitaci či zisk vyššího šlechtického titulu vnímat jako jednorázovou investici vícegeneračního hromadění společenských forem kapitálu (ekonomického, kariérního, vztahového, popř. i titulárního), která sama o sobě vytvářela základní předpoklad pro další společenský vzestup, vyjádřený především vstupem do stavovské společnosti.¹²⁵ Tohoto cíle dokázal mnohdy dosáhnout již samotný nobilitovaný nešlechtic, neboť zisk rytířského či vyššího šlechtického titulu a inkolátu jej činil dostatečně právně kvalifikovaným k podstoupení úředního procesu přijetí do zemské stavovské obce. Jistou výjimkou v popsaném trendu představuje období válek o rakouské dědictví a sedmileté války, během nichž byly české země několikrát vystaveny přímým válečným událostem a musely se potýkat s jejich bezprostředními tíživými následky. V tomto období přirozeně hrály prim vojenské nebo obecně válečné zásluhy samotných suplikantů, které značně upozadovaly ostatní tradiční druhy merit i zásluhy příbuzných a předků. Další požadavky na původ a sociální pozici ale setrvaly v platnosti. Výjimku mohli opět tvořit

¹²⁴ V tomto kontextu je nezbytné upozornit na fakt, že nobilitační spisy vztahující se k českým zemím obsahují v zásadě jen kladně vyřízené kauzy. Je ovšem otázkou, co takové písemnosti mohou obsahovat. Snad pouze doprovodné písemnosti známé z nobilitačního spisu, které byly sbírány do okamžiku, než bylo řízení zastaveno. Není jisté, zda zde nalezneme zdůvodnění kanceláře. Ta to ani neměla příliš ve zvyku. Zdá se, že neúspěšný žadatel se důvody pro zamítnutí své žádosti oficiálně nemusel dozvědět. Patrně ale mohl být o nich informován prostřednictvím najatého dvorského agenta. BRŇOVJÁK, *Nobilitační řízení*, s. 216. Ke skartacím v registratuře dvorské kanceláře srov. HOCHEDLINGER, Michael. *Österreichische Archivgeschichte : Vom Spätmittelalter bis zum Ende des Papierzeitalters*. Wien : Böhlau, 2013, s. 40; důležité zmínky přináší také KOLLMANN, Josef. *Dějiny ústředního archivu českého státu*. Praha : Archivní správa Ministerstva vnitra ČR, 1992, s. 207.

¹²⁵ MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie 1500 – 1700*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 17-22.

pouze nobilitovaní důstojníci rakouské armády či duchovní, u nichž jejich společenský původ nesehrával ve vlastním nobilitačním řízení roli.

Vlastní sociální etablování ve stavovské společnosti ale opět vyžadovalo další hromadění zmiňovaných symbolických forem kapitálu, na kterém se již musely podílet další generace potomků nobilitovaných osob. Nový šlechtic mohl být (a nepochybně také velmi často byl) ve stavovském prostředí vnímán jako *parvenu*, tedy někdo, kdo si urozenost i členství ve stavovské obci pouze „koupil“ spolu s titulem.¹²⁶ Nobilitovaného tedy čekalo ještě mnoho námahy, než opravdu dosáhl skutečné akceptace svého „papírového“ postavení; mnohdy se to zdařilo až jeho synům či vnukům. Není proto neobvyklé, že řada nobilitovaných nadále žila svým původním způsobem života a se šlechtickou společností se nesžila. Mnozí z nich o to ve skutečnosti jistě ani neusilovali. Někteří nobilitovaní využili vhodné situace, jež byla dána především jejich působením ve dvorských či zemských úřadech nebo na pozicích dvorských agentů, získali vyšší šlechtický titul včetně inkolátu a absolvovali formální proces přijetí mezi zemské stavy takřkajíc pro ulehčení budoucího eventuálního zakoupení svobodného majetku. Mnoho konkrétních příkladů ale ukazuje, že k realizaci těchto potenciálních úvah nikdy nedošlo a z dotýcných i jejich potomků se stali pouze formální členové stavovské obce. V rámci nové šlechty to byli především bohatí podnikatelé a obchodníci a nájemci státních monopolů, kteří se pokusili šlechtický životní styl napodobit a do této snahy investovali nemalé finanční prostředky. Jen málokterí z nobilitovaných nešlechticů dokázali titulární vzestup skutečně využít k zařazení mezi pozemkovou šlechtu a k založení šlechtického rodu, jenž by přetrval po více generací. V tomto kontextu lze připomenout obecně známý případ vzestupu původně bankéřského rodu Palmů (byť se českých zemí dotýká jen velmi letmo), který ale velmi náročné investice do sociálního vzestupu, jenž kulminoval ziskem českého i říšského knížecího titulu roku 1783, takřka zruinovaly.¹²⁷ Je možno konstatovat,

¹²⁶ Skutečnost, že stát (kancelář, panovník) byl v zásadě ochoten velmi často odpouštět či snižovat nobilitační poplatky určené státní pokladně (*Hof-Tax*), ukazuje, že nobilitační taxy nikdy nebyly v rámci nobilitační politiky vnímány jako zdroj státních příjmů. Srov. nobilitační politiku ve Francii starého režimu, která se v obdobích zvýšených státních výdajů několikrát prokázala jako nezanedbatelný zdroj financí. LUKOWSKI, Jerzy. *The European Nobility in the Eighteenth Century*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2003, s. 24-31. Kancelářské poplatky, jež nebylo zvykem odpouštět ani snižovat, sloužily k uhrazení vyhotovení potřebných písemností (listin a intimací) a režijních nákladů kanceláře, a proto nemohly ve fiskální politice státu přirozeně sehrát žádnou roli.

¹²⁷ KOLLMER, Gert. *Die Familie Palm : Soziale Mobilität in ständischer Gesellschaft*. Ostfildern : Scripta Mercaturae Verlag, 1983; ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal – STELLNER, František. *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*. Praha : Nakladatelství A. Skřivan ml., 2001, s. 201-203.

Jiří Brňovják

že povětšinou se jména nobilitovaných osob vytrácejí z genealogické literatury a šlechtických genealogií již v první, druhé či maximálně třetí generaci.

* * *

Závěrem tohoto stručného pojednání lze konstatovat, že nobilitační politika karolínského a zejm. tereziánského období přinesla v rámci aktuálního státního zájmu v řadě aspektů významnou modernizaci staletého a velmi tradičního fenoménu udělování šlechtických titulů a dalších prerogativů. Na druhou stranu je nutno podotknout, že i tato modernizace nebyla nijak radikální a v zásadě uchovala staleté principy nobilitační praxe. Zásadní systémové změny ale nepřineslo ani následující více než jedno století existence habsburské monarchie. Jedinou výjimkou bylo odstranění stavovského systému v polovině 19. století, kdy zmizela vazba řady nobilitačních kauz k disponování deskovým majetkem, a tím i ke vstupu do stavovské společnosti.